

جوادی یگانه، محمدرضا (1383) «بسط دانش انسانی یا حل مسائل اجتماعی (نقد و بررسی کتاب تعاون و همکاری مایکل آرگایل)» کتاب ماه علوم اجتماعی، شهریور. صص 25-20

بسط دانش انسانی یا حل مشکلات اجتماعی

محمدرضا جوادی یگانه

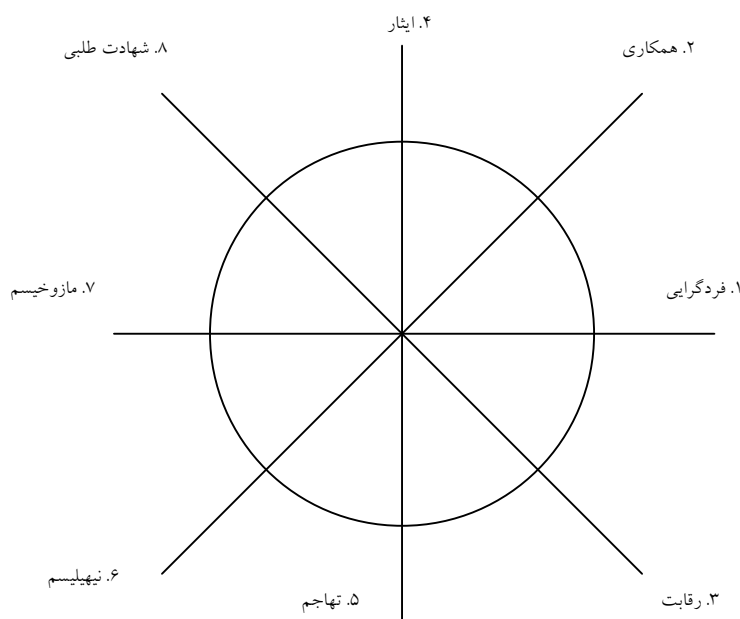
آرگایل، مایکل (۱۳۷۹). **تعاون و همکاری**. ترجمه معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج وزارت تعاون (مترجم: منوچهر صبوری کاشانی). تهران: ناشر: مترجم. ۳۱۲ صفحه.

«تعاون و همکاری» یکی از معدود کتاب‌های فارسی درباره مقوله همکاری در زندگی اجتماعی است و مایکل آرگایل در این کتاب، به بررسی جنبه‌های مختلف همکاری و موانع آن در زندگی انسانی پرداخته است. این نوشته پس از مروری بر محتوای کتاب، به نقد محتوا و سپس نقد ترجمه و آماده‌سازی کتاب می‌پردازد.

قبل از هر چیز لازم است همکاری در مقایسه با سایر مفاهیم مرتبط مورد بررسی قرار گیرد. رویکردی که از قضاچندان مورد پسند آرگایل هم نیست و به نقد این نوع نگاه می‌پردازد. ولی ظاهراً یکی از بهترین چشم‌اندازهای نظری موجود درباره همکاری است. (هر چند خود آرگایل نیز، در یک جا، از قالبی مشابه - ولی نه به این کاملی - استفاده کرده است (ص ۲۴۲)). یک فضای دوبرعی را در نظر بگیرید: محور x نتیجه یا سود (outcome) فرد و محور نتیجه یا سود دیگری است. این دیگری می‌تواند یک فرد یا یک گروه باشد و در هر حال، سود وی در مقابل سود فرد قرار می‌گیرد. در این صورت، تلاش فرد برای تقسیم یک مقدار مشخص از نفع یا فایده، بین خود و دیگری می‌تواند اشکال متفاوتی به خود بگیرد (شکل ۱):

۱. فردگرایی: به حداکثر رساندن x
۲. همکاری: به حداکثر رساندن $x+y$
۳. رقابت: به حداکثر رساندن $x-y$
۴. ایثار: به حداکثر رساندن y
۵. سادیسم [تهاجم]: به حداکثر رساندن $-y$
۶. نهیلیسم [سادومازوخیسم]: به حداکثر رساندن $-x-y$
۷. مازوخیسم: به حداکثر رساندن $-x$
۸. خودکوچک‌بینی (inferiority) [شهادت‌طلبی]: به حداکثر رساندن $-x+y$

در میان افراد معمولی، انواع پنجم به بعد، به صورت تجربی نادرند (لیبراند، ۱۹۸۹: ۶۰ به نقل از بکر، ۲۰۰۱).

(منبع: لیبراندو دهو، ۱۹۹۶)

۱- خلاصه کتاب

کتاب شامل چهار بخش و دوازده فصل است. بخش اول، به مطالعه همکاری می‌پردازد. بخش دوم منشاء همکاری را بررسی می‌کند. بخش سوم درباره همکاری در روابط گوناگون است و بخش چهارم درباره شخصیت و کنش متقابل اجتماعی است. این کتاب اصولاً با همکاری در سطح روابط بین افراد و در گروه‌های کوچک سروکار دارد.

۱-۱ مطالعه همکاری

در کتاب، همکاری به عنوان «با همدیگر عمل کردن، به شیوه‌ای هماهنگ در کار، فراغت یا در روابط اجتماعی، در جستجوی هدف‌های مشترک، بهره‌برداری از فعالیت مشترک یا صرفاً توسعه روابط»، تعریف شده است (ص ۱۸). سه شیوه اصلی در همکاری کردن، همکاری در جهت کسب پاداش‌های مادی، روابط اشتراکی، و هماهنگی با یکدیگر است.

نظریه‌های همکاری، شامل دو دسته نظریه اصلی است: نظریه بازی، و نظریه هدف‌های گروهی مشترک. نظریه اخیر بیان می‌کند که مردم در جهت آن دسته از هدف‌های گروهی مشترک همکاری

می‌کنند که در ارتباط با هدف‌های فردی است، و آنها این کار را در نتیجه تصمیمات شناختی عقلانی انجام دهند.

آرگایل دو نظریه درباره «فواید» همکاری مطرح می‌کند: الف) همکاری، به عاطفه مثبت و دیگر پاداش‌های عاطفی منجر می‌گردد؛ و ب) همکاری به کشش میان فردی بین افراد زیربسط منجر می‌شود. اما آن بُعد از فواید همکاری که همکاری را برای پاداش‌های خارجی می‌داند و اکثر پژوهش‌ها نیز دلیل اصلی همکاری را همین می‌دانند، از نظر آرگایل، چندان در زندگی واقعی مورد اعتنا نیست و تنها مبنای همکاری نیز محسوب نمی‌شود. به تعبیر دیگر، همکاری یک پاداش خارجی دارد و برخی پاداش‌های درونی از قبیل حمایت مادی و عاطفی، حمایت اجتماعی و عاطفی، ولذت بردن از علایق و فعالیت‌های مشترک. تأکید اصلی آرگایل بر همکاری‌های بر اساس پاداش‌های درونی است.

آزمایش‌های همکاری. در فصل دوم، برخی آزمایش‌های آزمایشگاهی درباره همکاری یا عدم همکاری ذکر شده که عمدتاً بر اساس پاداش‌های خارجی و مبتنی بر نظریه انتخاب عقلانه و به حداکثر رساندن سود فردی است. بازی دوراهی زندانی (prisoner's dilemma game) یاب به تعبیر مترجم «بازی معمای زندانیان»، از معروف‌ترین آنها است. آرگایل در این فصل تنها به بررسی آزمایش‌های همکاری در نظریه بازی و نقد آن پرداخته و نظریه بازی و عناصر آن و همچنین دوراهی اجتماعی را تعریف نکرده است. بنابر این ابتدا شرح مختصری از نظریه بازی و عناصر آن (و در بخش بعد تعریف دوراهی اجتماعی) را ذکر خواهیم کرد و سپس به کتاب آرگایل باز خواهیم گشت.

بازی‌ها: یک تعریف از نظریه بازی چنین است: «در نظریه بازی کلاسیک، مجموعه‌ای کنشگر، اعم از فردی و جمعی، تحت مجموعه‌ای از قواعد معلوم، هریک با مجموعه‌ای از گزینه‌های کنشی معین و نتایج مشخص (یا محتمل)، برای به حداکثر رساندن سود (نفع) فردی خود به تعامل (بازی) با یکدیگر می‌پردازند. مفهوم عقلانیت در این بازی، محدود به «عقلانیت ابزاری فردگرایانه» است و آن چیزی نیست جز "حداکثر کردن سود" از سوی کنشگر در بازی» (چلبی، ۱۳۸۱: ۳۸)

از نظر آرگایل، زمان‌هایی که میزان همکاری در بازیگران بیشتر است، عبارت است از:

- هنگامی که رابطه مثبتی بین بازیگران وجود دارد (با هم دوست باشند، شبیه باشند، یا به آنها گفته شود که شبیه یکدیگر یا افراد یک گروه هستند)،
- هنگامی که آنها می‌توانند با یکدیگر حرف بزنند،
- تأثیر استراتژی بازیگر دیگر (اگر یک فرد به جای عدم همکاری، همکاری کند)،

- هنگامی که انتخاب‌های C و D با وضوح بیشتری ارائه گردیده‌اند (تا دیدن پیامدهای انتخاب فرد و دیگری برای فرد، ساده‌تر باشد)،

- تفاوت‌های فردی در انگیزش (بین فردگرایان، رقابت‌جویان و همکاری‌کنندگان که در تحقیقات دیگر به عنوان جهت‌گیری ارزش‌های اجتماعی آمده است)، و

- ادراک افراد از شریک (و شخصیت و ماشینی بودن یا نبودن وی).

مؤثرترین استراتژی، استراتژی است که در آن فرد با C شروع می‌کند و از آن پس آنچه را که بازیگر دیگر در حرکت قبلی خود انجام داده است، انجام می‌دهد. این همان استراتژی تلافی یا (TFT) Tit for Tat است که آرگایل بدون ذکر نام آن، به آن اشاره کرده است.

دوراهی اجتماعی: تعریف دوراهی اجتماعی (social dilemma) در دائرةالمعارف روانشناسی پنگوئن چنین آمده است: «دوراهی اجتماعی موقعیتی است که اگر فرد از هنجارهای اجتماعی پیروی نکند، بازده یا منافع فردی وی بالا است؛ اما وقتی همه افراد چنین کنند، بازده نهایی برای همه افراد کاهش می‌یابد. به عنوان مثال، وقتی در یک مجموعه مسکونی، یک واحد از حداکثر ظرفیت گرمایشی ساختمان استفاده کند، بیشترین منفعت را خواهد برد و با سرما مواجه نخواهد شد. اما اگر همه واحدها بخواهند چنین کنند، امکانات تولید گرما در ساختمان تکافوی این همه را نخواهد داد و لذا تمام آنها با سرما مواجه خواهند شد» (ربر، ۱۹۹۵).

آرگایل برخی از آزمایش‌های دوراهی اجتماعی را ذکر کرده است: از جمله بازی دوراهی زندانی چندنفره (n-person)، بازی خروج مخروط‌های آلومینیومی از دهانه یک بطری در حالی که تنها برای یک مخروط امکان خروج وجود دارد، شبیه‌سازی فرار از یک هواپیمای سقوط کرده، بازی حمل و نقل با کامیون، بازی‌های ائتلاف که در آن خرده‌گروه‌ها برای دستیابی به اهداف و منافع مشترک و علیه برخی گروه‌های دیگر، به‌ویژه خرده‌گروه‌های بزرگ‌تر و قوی‌تر، با یکدیگر متحد می‌شوند، بازی‌های همکاری کودکان، و بازی‌های چانه‌زنی اقتصادی.

۲-۱ منشأ همکاری

آرگایل در این بخش به دنبال اثبات این مدعا است که همکاری در بشریت ذاتی است. در این مسیر، ابتدا همکاری در دنیای حیوانات و شباهت‌های آن را با انسان‌ها نشان می‌دهد و سپس یکسانی رفتارهای همیارانه را در جوامع گوناگون و وجود همکاری را در کودکان نشان می‌دهد.

تکامل همکاری. در این جا، همکاری در حیوانات مورد بررسی قرار گرفته است. اصولاً همکاری

در حیوانات در سه حوزه اساسی است:

- خانواده: رفتار جنسی، مراقبت از خردسالان توسط والدین، مراقبت و کمک یاوران به نوزادان.

- کار: تقسیم کار، شکار گروهی، حمله گروهی به حیوان شکارگر، کمک در زد و خورد های درون گروه، فریادهای هشدار، حفظ ساختار فضایی.

- فعالیت های مشترک: تیمار کردن، بازی، ارتباط.

تفاوت های فرهنگی در همکاری. آرگایل برای پاسخ به این سؤال که آیا همکاری از ویژگی های ذاتی طبیعت بشری است یا خیر، مطالعات انسان شناسانه و جامعه شناسانه درباره جمع گرایی و فردگرایی را بررسی می کند. مطالعات مارگارت مید، بتلم، و بندکیت درباره جوامع فردگرا و جوامع جمع گرا و خصایص آنها از این دست هستند. در نظریه های جامعه شناسانه نیز نظریه گمنشافت و گزلفاشافت تونیس، نظریه دورکیم، نظریه ریسمن، و نظریه تریندیس در باره میزان فردگرایی و جمع گرایی در جوامع صنعتی و غیرصنعتی بررسی شده است.

ارتباطات و همکاری در کودکان. در فصل پنجم نیز آرگایل به دنبال اثبات ذاتی بودن همکاری، همکاری در کودکان را بررسی کرده است و رفتار اجتماعی را از ابتدای تولد تا دوره نوجوانی شرح داده است. او نشان داده که وابستگی به مادر یکی از علل رفتار همکارانه است و کودکانی که وابستگی مطمئن دارند، در ۱۲ تا ۱۸ ماهگی بیشتر همکاری می کنند. آرگایل به تفصیل از بازی های کودکانه و نقش همکاری در آنها بحث کرده است. بازی های ساده مانند سر و کول هم پریدن، بازی تشریفاتی کلامی و لفظی، بازی وانمود شده (pretend play) که در آن کودک وانمود می کند نقش مادر یا مهمان را بازی می کند، و بازی های قاعده دار از جمله این بازی ها هستند که در آنها می توان رگه هایی از همکاری را یافت.

آرگایل رابطه همکاری با همسالان را بررسی کرده و نشان داده است که در شرایط همکاری، هم عملکرد و هم رفتار معطوف به گروه، بین سنین ۵ تا ۱۱ سالگی، بویژه در مورد کودکان طبقه کارگر به سرعت افزایش می یابد.

۳-۱ همکاری در روابط گوناگون

در بخش سوم کتاب، آرگایل، همکاری را در جنبه های گوناگون زندگی (کار، خانواده و دوستی) بررسی می کند. این سه نوع رابطه، اساسی هستند، در همه فرهنگ ها یافت می شوند و هر یک، اساس شکل خاصی از همکاری را تشکیل می دهند.

همکاری در خانواده. برخی از جنبه های همکاری در خانواده عبارتند از: رابطه جنسی، پرورش کودک، تقسیم کار، مالکیت مشترک دارایی، غذا خوردن با همدیگر، صحبت کردن، گذران مشترک اوقات فراغت، و مواظبت از یکدیگر. تحقیقات نشان داده که احساس خوشبختی در میان متاهلین بیش از مجردین است و میزان پذیرش در بیمارستان های روانی در مجردین بسیار بیشتر از متاهلین است. اما با وجود این، خانواده کانون تعارض نیز به شمار می رود. تحقیقات نشان داده

که به طور متوسط، بیشتر از هر رابطه دیگر، در روابط زناشویی تعارض گزارش شده است. در اینجا آرگایل توضیحی نداده است، ولی ظاهراً یک متغیر کنترلی از قبیل زمان با هم بودن یا طول رابطه، می‌تواند این تاثیر را از بین ببرد. یعنی به این دلیل بیشترین تعارض در خانواده است که بیشترین میزان کنش متقابل یک فرد با همسر خود است، چه از نظر کمی و چه کیفی و لذا از این مساله، نمی‌توان نتیجه‌گرفت که خانواده منبع تعارض است.

علاوه بر روابط زن و شوهری، روابط خویشاوندی میان فامیل نیز از نیرومندترین پیوندها در خارج از خانه است. روابط خویشاوندی به صورتی میان خویشاوندان در جامعه مدرن موجود است: زندگی با یکدیگر، تماس فراوان، فعالیت‌های مشترک، ارایه کمک، و وارث دارایی.

دوستی. دوستی یک پدیده جهانی است که در همه فرهنگ‌ها یافت می‌شود. دوستی پاداش فراوان دارد، اما خود دوستی نیز لذت‌بخش است. دوستی یکی از علت‌های شادی است. معمول‌ترین فعالیت دوستی، گفتگو است. گفتگو شامل اجتماعی بودن صرف، شایعات، شناخت مشترک، و فراهم ساختن اطلاعات و حل مشکلات و مسایل است. خوردن و نوشیدن، کمک و حمایت اجتماعی، گذران اوقات فراغت، ورزش‌ها و بازی‌ها، موسیقی و رقص، و باشگاه‌ها و گروه‌های فراغت دیگر، از انواع دیگر فعالیت‌های دوستی هستند.

۴-۱ شخصیت و کنش متقابل اجتماعی

تفاوت‌های فردی در همکاری. در ادامه کتاب، تأثیر تفاوت‌های فردی بر همکاری کردن بازیگران بررسی شده است. «همکاری معمولاً به‌عنوان یک ویژگی شخصیتی شناخته می‌شود که جزئی از ویژگی کلی‌تری است که می‌تواند مقبولیت (agreeableness) نامیده شود و می‌توان آن را مستقیماً در موقعیت‌های بازی اندازه‌گیری کرد. آزمون روانشناختی که از همه با آن نزدیک‌تر است احتمالاً مقیاس علاقه اجتماعی کراندال است که همبستگی زیادی با همکاری در بازی دوراهی زندانی، درجه‌بندی گروه‌های همسالان، همدلی، و داوطلب شدن برای کمک بدون چشمداشت دارد، و به طور منفی با خودمحوری و خصومت همبستگی دارد» (ص ۲۷۱).

یک بعد دیگر از تفاوت‌های فردی، جنسیت است. یافته‌های بیش از ۱۰۰ مطالعه نشان می‌دهد که زنان در دوراهی زندانی، کمتر از مردان همکاری می‌کنند. اما پژوهشگران معتقدند که انتخاب D در بازی دوراهی زندانی، یک انتخاب محتاطانه است (چون اطمینان به همکاری طرف دیگر در این بازی یک ریسک است) و زنان نوعاً محتاط‌تر از مردان هستند، یا اینکه زنان نگران این مساله هستند که با انتخاب D احمق به نظر برسند. در میان جنبه‌های شخصیتی مرتبط، به صورت آشکار، زنان همدلی بیشتری نسبت به مردان دارند.

تحقیقات نشان داده است که زنان بیشتر از کودکان مواظبت می‌کنند، در حالی که مردان بیشتر در موقعیت‌هایی کمک می‌کردند که کمک به زنان بود، عده‌ای تماشاگر حضور داشتند، خطر وجود داشت، یاری‌دهندگان دیگر در دسترس بودند، و مهارت‌های مردانه لازم بود.

ترویج همکاری میان اعضای گروه‌های گوناگون. در این فصل، آرگایل، به تضاد بین گروه‌ها و تضاد میان اعضا در گروه‌ها اشاره و نگرش‌ها و رفتارهای تعصب‌آمیز و همیارانه را بررسی کرده و به دنبال راه‌هایی است که این نگرش‌ها و رفتارهای غیرهمیارانه را بکاهد. فرضیه تماس بیان می‌کند که تماس میان اعضای دو گروه، تنها چیزی است که برای ایجاد نگرش‌های مثبت میان آنها ضروری است. تجربیات همکاری در درون گروه‌های دارای اعضای مختلط و همکاری میان گروه‌ها، برای افزایش همکاری موثر است. یک راه دیگر، آموزش و زدودن اطلاعات نادرست و قالبی درباره گروه‌های دیگر است. برخی از کارگاه‌های میان فرهنگی نیز برای آموزش بزرگسالان از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر، برای افزایش همکاری تأثیر مثبت دارد. آرگایل در فصل دوازدهم به خلاصه و نتیجه‌گیری از مباحث کتاب پرداخته است.

۲- نقد کتاب

۲-۱- آرایه هنجارهای رفتار

این کتاب از نظر جامعه‌شناسانه، یک امتیاز مهم دارد و آن آرایه قواعد رفتاری در موقعیت‌های دوستی، کار و خانوادگی است. از منظر جامعه‌شناسی دورکیمی، نقطه آغاز و واحد تحلیل جامعه‌شناسی، «شیوه‌های فکر و احساس و عمل»، یا هنجار است. چگونگی بررسی هنجارها و نیز چگونگی انتزاع هنجارها از ارزش‌ها، یک مقوله بسیار مهم است، اما، نفس فهرست کردن هنجارها، یک نقطه شروع مهم بررسی رفتارهای اجتماعی در این حوزه‌ها است.

آرگایل، قواعد کلی برای روابط در بریتانیا (از جمله اینکه: باید زندگی خصوصی افراد را محترم شمرد، ص ۱۴۶)، قواعد مربوط به همکاران در محیط کار (از جمله اینکه: پذیرفتن سهم منصفانه خود در انجام کار، و در برابر عموم از همکار انتقاد نکنید، ص ۱۵۸)، قواعد مربوط به افرادی که با آن در محیط کار رابطه دوستانه ندارند (از جمله اینکه: نباید دیگران را برای شام به عنوان مهمان در یک جشن خانوادگی دعوت کنید، ص ۱۵۸)، قوانین برای زنان و شوهران (از جمله اینکه: در جلوی همسران، اندوه یا نگرانی خود را نشان دهید، ص ۱۷۶ و ۱۷۷)، قواعد مربوط به والدین کودکان و نوجوانان (از جمله اینکه: با کودک مانند یک بزرگسال مسئول رفتار کنید، ص ۱۸۸)، و قواعد دوستی و گسستن دوستی‌ها (از جمله اینکه: داوطلب کمک شدن به هنگام نیاز، ص ۲۱۰) را بیان کرده است.

۲-۲ آیا نظریه بازی‌ها برای بررسی همکاری فایده دارد؟

آرگایل در این کتاب بر نظریه بازی و نظریه انتخاب عاقلانه (rational choice theory) - که نظریه بازی از آن اخذ شده است - ، نقد جدی دارد و آن را غیرقابل استفاده می‌داند. وی تفاوت‌های بازی‌ها (و عمدتاً بازی دوراهی زندانی) را با زندگی روزمره در موارد زیر می‌داند (ص ۳۹):

- در نظریه بازی، بازی همزمان است، حال آنکه به ندرت در زندگی اجتماعی، افراد با هم و بدون اطلاع از حرکت دیگری عمل می‌کنند.

- در دوراهی زندانی، این خطر وجود دارد که اگر دیگری همکاری نکند، فرد ضرر کند، حال آنکه در زندگی روزمره، در بسیاری موارد (مانند تنیس، شکار، رقص یا خانه‌سازی مشترک)، اگر فرد تصمیم بگیرد همکاری نکند، پاداش یا بازده صفر است.

- بازی بسیار انتزاعی است. بازی در یک محیط مصنوع و انتزاعی انجام می‌شود و شباهت کمی به زندگی روزمره دارد.

- در بازی دوراهی زندانی، ارتباط میان بازیگران وجود ندارد، حال آنکه در زندگی روزمره، بین کنشگران ارتباط وجود دارد.

- بازیگران معمولاً غریبه و برای یکدیگر نامرئی هستند، در حالی که در زندگی اجتماعی چنین نیست.

- در بازی دوراهی زندانی، هنجارهای اجتماعی وجود ندارد. حال آنکه فرد در فرایند جامعه‌پذیری، یاد می‌گیرد که با هنجارهای همکاری در موقعیت‌های مناسب، هم‌نواپی کند.

انتقادات آرگایل برخی وارد است و برخی نیز قابل پاسخ است که به آن اشاره خواهد شد. اما مهم‌تر از آن، این است که آیا نظریه جایگزینی برای بررسی و پژوهش درباره همکاری وجود دارد یا خیر؟ آرگایل سعی کرده است با استفاده از رویکردهایی جز نظریه بازی، همکاری را بررسی کند، تلاشی که قابل تقدیر است. او همکاری را در جنبه‌هایی از زندگی، به ویژه در خانواده، کار و دوستی بررسی کرده و همکاری را در آن نشان داده است. در این نوشته نیز سعی شده است تا حد امکان چکیده نظرات وی ارائه شود. بسیار خوب، اما این تلاش تا چه اندازه مفید است؟ از بعد علمی ناب و کشف و نمایاندن همکاری در زندگی بشری، این بحث قابل اعتنا است، اما نظریه بازی و به ویژه رویکرد دوراهی اجتماعی، اصولاً داعیه‌ای دیگر دارد و بیشتر به دنبال حل تعارض‌ها و بحران‌ها در زندگی روزمره و در سیاست و اقتصاد است. مقوله‌هایی از قبیل مشکل طفیلی‌گری (free-riding) در مسائل جمعی، معضل تأمین کالاهای همگانی، فردگرایی آنی در برابر منافع جمعی درازمدت در سیاست و اقتصاد و رفت‌وآمد و در مجتمع مسکونی و در مصرف آب و انرژی و حتی اینترنت، نمونه‌هایی از این مسائل هستند. در کتاب، تقریباً هیچ‌یک از این مسائل، و

مقوله همکاری و عدم همکاری در آن طرح نشده و این قبیل مسایل هر جا هم که ذکر شده، از نظریه انتخاب عاقلانه و نظریه بازی استفاده شده است.

در ادبیات علوم اجتماعی نیز، از زمان انتشار این کتاب (۱۹۹۱) تاکنون، رویکرد انتخاب عاقلانه به مسائل اجتماعی، روز به روز در حال گسترش بوده و اما اعتنای اندکی به کار آرگایل شده است. نظریه آرگایل بیشتر تلاشی در جهت بسط دانش انسانی است، نه حل مسائل اجتماعی، و کتاب وی نیز از زمره کتاب‌های پایه در روانشناسی اجتماعی محسوب می‌شود. بنابر این، برای حل مشکلات فراروی همکاری، به ویژه در جوامع مدرن، رویکرد آرگایل، کاربرد چندانی ندارد.

مطلب دیگر اینکه، زندگی اجتماعی، برای بقای خود نیاز به حداقلی از همکاری افراد با هم دارد و اگر جامعه‌ای این حداقل را نداشته باشد، فروخواهد پاشید. آنچه آرگایل به عنوان همکاری آورده، این حداقل‌هاست که در تمام جوامع با اندکی تفاوت موجود است. همکاری و همدلی در محیط کار، در خانواده، و در گروه‌های دوستی، در سطح حداقل موجود است. ارتباط فرزندان و والدین، و حمایت مالی والدین، و تاثیر وجود فرزندان بر سلامت روانی والدین، و همکاری بیشتر میان دوستان تا غیر دوستان در محل کار، از این مقوله است.

اما انتقادات آرگایل به نظریه بازی، نیز بیشتر به تعاریف اولیه از نظریه بازی و عمدتاً رویکرد اقتصادی نظریه انتخاب عاقلانه و نظریه بازی بازمی‌گردد. آنتونی گیدنز (۱۳۸۰)، در نقد بر کتاب «ملات جامعه» (The cement of society) جان الستر بر جنبه‌های اجتماعی نظریه انتخاب عاقلانه و لزوم گسترش آن، تاکید کرده است. در کتاب الستر، تاثیر هنجارهای اجتماعی بر افزایش رفتارهای اجتماعی (prosocial) به وضوح نشان داده شده است. در تحقیقات اخیر درباره رویکرد انتخاب عاقلانه - و نظریه بازی و دوراهی اجتماعی - هم تأثیر ارتباطات بر جهت‌گیری‌های اجتماعی سنجیده شده، هم بر تاثیر نگرش‌ها و ترجیحات و قضاوت‌های افراد تاکید شده، و هم سعی شده تا این مسائل در زندگی واقعی مورد بررسی قرار گیرد. البته بسیاری از این تحقیقات در فاصله ۱۹۹۱ تاکنون (یعنی بعد از نگارش کتاب) انجام شده است. اما پیش از آن نیز، این تحقیقات در حد قابل اعتنایی، موجود بوده، که کمتر مورد عنایت آرگایل قرار گرفته است.

به علاوه، نظریه بازی، فقط شامل بازی دوراهی زندانی دو نفره نیست. بسیاری از صور دیگر بازی نیز وجود دارد که به زندگی روزمره شباهت بیشتری دارد و می‌تواند بررسی زندگی اجتماعی را پوشش بیشتری بدهد. بازی‌هایی از قبیل دوراهی زندانی چند نفره، دوراهی اجتماعی، بزدلانه، اعتماد، اولتیماتوم و دیکتاتور از این قبیل هستند، و اصولاً بازی‌ها انواع دیگری دارند که به این مسائل بیشتر پرداخته‌اند. تقسیم‌هایی از قبیل دو یا چند نفره بودن بازی، بازی سرجمع صفر یا

غیر سرجمع صفر، بازی یک‌باره (one-shot) در برابر بازی نامحدود یا بازی با طول نامشخص. در حالی که اکثر ایرادات آرگایل معطوف به بازی دوراهی زندانی دو نفره است. علاوه بر آن اصولاً نظریه انتخاب عاقلانه آنقدر بلند پرواز نیست که آرگایل فکر کرده است. نظریه انتخاب عاقلانه، این ادعا را ندارد که همه‌کنش‌ها عقلانی‌اند، و همه انسان‌ها عقلانی عمل می‌کنند، بلکه به نظر کرایب (۱۳۷۸) می‌توان گفت مردم به تعداد و دفعات کافی دست به کنش عقلانی می‌زنند که نظریه انتخاب عقلانی را به یک گزاره کارآمد تبدیل می‌کند، و دیگر اینکه وقتی سعی می‌کنیم کنش انسانی را درک کنیم، باید تبیین‌ها و الگوهای عقلانی را در اولویت قرار دهیم. از طرف دیگر، با اولویت دادن به کنش عقلانی، راه را برای نگاه کردن به سایر انگیزه‌ها باز می‌کنیم. یعنی بانگاه کردن به شیوه تفاوت واقعیت با آنچه که در صورت عقلانی بودن کنش افراد می‌توان انتظار داشت، امکان کشف جنبه‌های شالوده‌ای - یا دست‌کم غیرعقلانی - رفتار آنها ممکن است.

۲-۳ مسائل ترجمه

مترجم کتاب که اکنون یکی از پرکارترین و در عین حال خوشنام‌ترین مترجمین علوم اجتماعی در ایران است، به درستی و روانی کتاب را ترجمه کرده، ولی با این همه، ترجمه برخی اصطلاحات قابل تأمل است. مترجم dilemma را معما ترجمه کرده و لذا بازی دوراهی زندانی (Prisoner's dilemma) را «معمای زندانیان» (ص ۳۱) و دوراهی اجتماعی (social dilemma) را معما یا دام اجتماعی ترجمه کرده است. dilemma در لغت به تنگنا، دوراهی، برهان قاطع ذوحدی، معما، محذور، مشکل، و وضع دشوار ترجمه شده است. ظاهراً دوراهی، لغت مناسب‌تری است تا دام یا معما، زیرا فرد با یک دوراهی روبرو است و می‌تواند همکاری (cooperation) یا عدم‌همکاری (defection) را انتخاب کند. البته انتخاب عدم‌همکاری جذاب است، ولی در نهایت به زبان جمعی یا سقوط در یک دام منجر می‌شود. واژه defection توسط مترجم به پیمان‌شکنی (ص ۴۵)، ترک همکاری (ص ۳۲)، و پیوندگسلی (ص ۳۵) ترجمه شده است. در فرهنگ علوم انسانی داریوش آشوری نیز به عهدشکنی و ترک خدمت ترجمه شده است (میرساردو، ۱۳۷۹).

defection نقطه مقابل همکاری و به معنای تصمیم برای همکاری نکردن است و لذا عدم‌همکاری یا ترک همکاری برای آن مناسب‌تر است. البته با توجه به لغات مرتبط با آن، مانند defective behavior یا رفتار غیر همیارانه، defection مقوله‌ای از نوع ایجاب است نه عدم و لذا این معادل‌های فارسی، معنایی رسا برای آن نیستند و باید یک لغت دیگر برای آن انتخاب شود.

cooperative behavior نیز توسط مترجم به «رفتار یابوری» (ص ۱۳۵) ترجمه شده است که «رفتار همیارانه» می‌تواند معادل مناسب‌تری برای آن باشد. نکته قابل ذکر اینکه هیچ یک از معادل‌های لاتین ذکر شده در این بخش، در کتاب به صورت پانویس در صفحات نیامده است.

۲-۴ مشکلات مربوط به آماده‌سازی کتاب

کتاب، دارای ترجمه روان است و تقریباً غلط چاپی هم ندارد، اما تقریباً هیچ گونه ویراستاری فنی و نمونه‌خوانی در کتاب اعمال نشده است و غلط‌های فراوانی از این حیث دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- سال چاپ کتاب، در صفحه دوم کتاب ۱۳۷۹ و در صفحه سوم ۱۳۷۸ آمده است.

- فهرست جداول و اشکال کتاب، فاقد شماره صفحه است.

- نویسنده در بسیاری از صفحات، به صفحات دیگری در همین کتاب ارجاع داده است. این صفحات در ترجمه فارسی با صفحات جدید تطبیق داده نشده و همان صفحات لاتین آمده است و بنابراین هیچ یک از این ارجاعات قابل استفاده نیست. به عنوان مثال در صفحه ۱۱ آمده: (ن.ک. ص ۱۰۴)، در حالی که مطالب ارجاع داده شده، مربوط به صفحه ۱۳۷ ترجمه فارسی است. در صفحات ۲۲، ۳۶، ۳۸، ۸۵ و... این مطلب تکرار شده است. در برخی صفحات، به همان صفحه ارجاع داده است، مثلاً در صفحه ۳۸ که آمده: (ن.ک. صفحه ۳۸).

- بسیاری از اشکال کتاب، به صورت ناقص آمده و فقط اعداد و توضیحات حاشیه‌ای آن ذکر شده است. در صفحه ۹ عنوان شکل آمده است، اما شکلی موجود نیست. در صفحه ۳۸، ۳۳۴ و ۱۶۷ نیز همین مشکل وجود دارد. در صفحه ۱۱۱ جدولی آمده است که قبلاً تکرار شده و ربطی به مطلب فعلی نیز ندارد.

- پاره‌ای اغلاط تایپی در کتاب موجود است. در صفحه ۱۱۷، عنوان فصل پنجم ذکر نشده، در صفحه ۲۱ سطر چهارم، بار دیگر در سطر ششم تکرار شده، در صفحه ۳۴ سال انتشار یک کتاب ۱۹۸۲۹ آمده است.

- کتاب فاقد اطلاعات کتاب‌شناختی متن اصلی است. این اطلاعات به قرار زیر است:

Argyle, M. (1991) Cooperation: The basis of sociability. London: Routledge.

- عنوان فرعی کتاب، ترجمه نشده است.

- نام مترجم در صفحات عنوان کتاب نیامده و تنها در مقدمه از وی تشکر شده است. در حالی که ذکر نام مترجم علاوه بر عرف رایج و لزوم‌قردانی از وی، نشان‌دهنده میزان اعتبار ترجمه نیز هست.

- کتابنامه در انتهای کتاب نیامده و از این رو، استفاده از ارجاعات کتاب ناممکن است.

- کتاب فاقد شابک و فیپا است و لذا در فهرست نویسی و بازیابی آن، در کتابخانه‌ها دشواری‌هایی وجود دارد.

می‌توان حدس زد که احتمالاً پس از ترجمه، عین ترجمه حروف‌نگاری، غلطگیری و ویراستاری شده، اما هیچ نظارتی برای حذف اشکالات و غلطها انجام نشده است و از این رو تنها متن کتاب قابل استفاده است و نه شکل‌ها، فهرست‌ها، ارجاع‌ها، و منابع آن.

منابع

چلبی، مسعود (۱۳۸۱) فضای کنش؛ ابزار تنظیمی در نظریه‌سازی. *مجله جامعه‌شناسی ایران*. سال چهارم، شماره اول. صص ۴۶-۵.

کرایب، یان (۱۳۷۸) *نظریه اجتماعی مدرن؛ از پارسونز تا هابرماس*. ترجمه عباس مخبر. تهران: آگه.
گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰) *نظم اجتماعی، مسئله‌ای همچنان پابرجا*. ترجمه محمدرضا جوادی یگانه. کتاب ماه *علوم اجتماعی*. شماره ۴۷ و ۴۸. صص ۷۹-۷۸.

میرساردو، طاهره (۱۳۷۹) *فرهنگ جامعه‌شناسی*. تهران: سروش.

Bekkers, Rene (2001) Reliability and validity of social value orientation. URL: www.fss.un.nl/soc/homes/bekers/sov.pdf. (10 Mar2003)

Librand, W. B. G. & Dehue, F. M. G. (1996) Social values. In A. S. R. Manstead & M. Hewstone (eds) *The blackwell encyclopedia of social psychology*. Oxford: Blackwell.

Rapoport, A. (ed.) (1974) *Game theory as a theory of conflict resolution*. Boston: D. Reidel.

Reber, S. (1995) Social Dilemma. In: *The Penguin Dictionary of Psychology*.